

Ferîştenasî di Êzîdîtî û Yarsaniyê da

Angelology in Yazidism and Yaresanism

Heval BATU*

BATU, Heval, (2023),
“Ferîştenasî di Êzîdîtî û
Yarsaniyê da”, Nûbihar
Akademî, no. 19, p.35-
51, DOI: 10.55253/2023.
nubihar.1297080

Genre/Cure: ResearchArticle/
Gotara Lêkolîni

Received/ Hatîn: 15/05/2023

Accepted/ Pejirandin:
24/06/2023

Published/ Weşandin:
30/06/2022

ORCID:
0000-0001-5474-5065

Plagiarism/Întihal: This article
has been reviewed by at least
two referees and scanned via
ithenticate plagiarism website./
Ev gotar herî kêr ji aliyê 2
hakeman ve hatiye nirxandin û
di malpera întihalê ithenticate re
hatiye derbaskirin.

PUXTE:

Armanca vê lêkolînê ew e ku di êzîdîtî û yarsaniyê da *kûlta* (cult) ferîşteyan bê analîzkirin û têgihiştina ferîştenasîya her du dînan li ber çavan bê raxistin. Ev lêkolîna ku ferîştenasîya êzîdîtî û yarsaniyê li gorî qewl û kelaman dinîrxîne, di heman demê da, hewl dide hizrekê pêşkêş bike ku tê da divê di her du dînan da heqq û heqîqet di *entîteyeye* du-rehendî da anku di ferîşte-mirovbûnê (*angeophanique*) da bê lêgerîn.

Peyvên Sereke: Êzîdîtî, yarsanî, ferîştenasî, dînadûn, kirasguhertin.

ABSTRACT:

This study aims to analyse the cult of angels by unfolding the concept of angelology in Yaresanism and Yazidism. The study that tries to analyze the angelology of Yaresanism and Yazidism through sacred verses (*qewl* and *kelam*) is at the same time an attempt to suggest a point of view which calls on the interested

* **Xwendekarê Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtûya Zimanên Zindî Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, Turkiye.** / M.A Student. Mardin Artuklu University, Living Languages Institute, Kurdish Language and Culture Department, Mardin, Turkey. nhevalbatu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5474-5065

parties to approach the eternal power and reality (heqq û heqîqet) through a dual entity which is the angel-human (*angeophanique*) concept central to understanding both religions.

Key Words: Yazidism, yaresanism, angelology, migration of spirits, reincarnation.

1. DESTPÊK

Êzîdîtî û yarsanî du dînên *senkretîk* in ku tê da hêmanên îslama sufî û kevneşopên Kurdewar têkel bûne. Her çend di despêka derketina vî dînî da bi navên cuda hatibe nasandin jî êzîdîtî di serdema 12an da bi bandora Adîyê kurê Musafir bi formekê digire û dîrokmend dibe. Yarsanî jî di sedsala 14-15an da bi jidayikbûna Sultan Sehak zêdetir xwe nîşan dide tevî kelamên ku diçin sedsalan 9-10an. Îro her çend di êzîdîtîyê da ji ber sedemên sîyasî çend klîkên cuda (Şingal, Şêxan û Qewqaz) derketibin jî holê, di nav yarsanan da hemahengîya dînî û çandî berdewam e. Bawermendên êzîdî û yarsan ji despêka dînên xwe heta îro her çend tuşî azar û fişarên dînî, sîyasî û *etnî* bûne û dibin jî, disa ayînên xwe, cejn û cemên xwe û hemû rîtûelên din bi berdewamî pêk tînin.

Ferîştenasî xwedî roleke sereke ye di *kozmojî* û mîtolojîya êzîdîtî û yarsanî da, her çend di her du dînan da têgeha peyamnêr-pêxember tune be jî, rola ferîşteyan wekî nêwencîyan di navbeyna hêza ilahî û mirovan da pir fonksîyonel e. Di teolojî û felsefeya êzîdîtî û yarsanîyê da, ferîşte hêmaneke navendî ye beramberî ferîşteyên dînên Îbrahîmî. Her çend şexs an jî *avatarên* bi wesfên pêxemberî tê da neyên behskirin jî, di her du dînan da, ferîşte ji bilî ferîştebûnê, heta astekê rola pêxemberîyê jî dihewîne. Lewra koma ferîşteyan beşeke temamker û dewlemend a her du dînan e. Bi demê re, taybetmendîyên cuda bi *kulta* (*cult*) ferîşteyan ve hatine girêdan û ferîşte bûne xwedî formeke *dual* (du-alî): ferîşte-mirovî

Ji ber ku civata êzîdî ew demeke dirêj e bawerîyeke bêhtir aşkere ye û komelgeha êzîdî bêhtir ji der ve re ‘vekirî’ ye, serçaveyên êzîdîtîyê ji yên yarsanîyê zêdetir in û beramberî yarsanîyê, û êzîdîtî bêhtir hatiye lêkolînkirin û di xebatên nivîskî da cihekî berfirehtir girtiye. Yek ji sedemên pêkanbûna vê yekê jî ji naçarîyê bû anku di encama tûşbûna bi gellekî êrîşên jenosîdal yên ji demên kevn hetta wan dawîyan êdî nema êzîdî karîbûn nihênîyên bawerîyên xwe veşêrin û xwe bikin amanca êrîşên tundrev. Lewra, bo nimûne, zelalkirina meseleya ‘bawerîanîna bi Şeytên’, li cem endamên dînên din, ta raddeyekê, îmajê êzîdîyan guhertiye. Lê di yarsanîyê da, her çend taybetmendîyên civakî û çandî û rêwîrîsm û rîtûelên sereke yên dînî tînin jî, beramberî êzîdîtîyê, beşekî nihênîyên ruhanî yên gewhera doktrîna yarsanîyê hêj wisa tê zanîn ku nehâtine aşkerekirin ji ber ku civata yarsanîyê yeke ‘ji derve re girtî’ ye û herwiha ji ber ku ji aliyê endamên bala û rûspî yên vî dînî ve, bi nîgeranîyên cûrbicûr, sînordarkirinên

epîstemîk bi berdeyamî hatine sepandin, û yek ji xemên wan yên sereke jî hewildana parastina binaxeya mîstîk e ku yarsanî felsefeya xwe pê ve spartîye.

Di vê lêkolînê da jî hatiye armanckirin ku bi tenê li ser her du civatên Kurd: yarsan û êzîdîyan bê rawestan. Ev xebat dê hewl bide têgehiştina mefhûma ferîštenasîyê di avabûn û geşedana her du dînan da bike xala sereke û navendî digel dayina zanyarîyên giştî yên civakî, dînî, çandî, folklorî û hwd. di derbarê her du koman da.

2. FERÎŞTENASÎ (ANGELOLOGY)

Li gorî Tewrat, Incîl û Qur'anê ferîşte bûnewerên xwedayî ne ku ji aliyê afirînerî ve hatine afirandin, an jî li gorî hin bawerîyan ew ji cihekê hatine. Di pirranîya vegêranên mîstîk û dînî da jî bi vî rengî ye: afirînerî ew afirandin an jî ew ji cihekê deranîn ji bo ku xizmeta wî bikin, û pirranîya wan jî beramberî mirovan xwedî payeyeke bilindtir in. Jones (1995, r. 43) dide zanîn ku ew bûnewerên asmanî bi piranî wekî nêwencîyên navbeyna hêza îlahî û mirovan wekî peyamnêrên Afirînerî (God) û parêzvanên mirovan tên dîtin. Ferîštenasî xebata li ser ferîşteyan e ku tê de bûyina wan, erkên wan û rêzebendîya wan di navcurbicur kevneşopên dînî û ruhanî da tên lêkolînkirin (Cavendish, 1970, r.74). Bawerîya giştî ew e ku ji ber ku boyî îtaate hatine afirandin, ferîşteyên baş û dilsoz digel afirînerên xwe man û hûkmên wî/wan bicîanîn, lê yên (xirab) ku serî xwar nekirin û îtaate nekirin, hatin qewirandin, erkên xwe yên pîroz ji dest dan û bûn hevrikên afirînerê xwe û herwiha yên bûnewerên ku afirînerê wan afirandin.

Ferîštenasî nasîn/naskirin, zanîn û têgehiştina ferîşteyan e. Binbeşeke xwedanasîyê (*teolojî-îlahîyatê*) ye, û zanîn e; ne ku 'zanist' e. Bi rastî her çend bi zimanê Ingilîzî wekî *angelology* tê nivîsandin jî *-logya* di dawî da ku peyveke bi eslê xwe Yewnanî ye (*logia, logos*), divê ji zanistê (*science*) bêhtir wekî ilm/ilûm û zanîn (*knowledge-discipline-wisdom*) bê hisabkirin. Lewra xem û erkên zanistê, ciyawaz in ji yên zanînê (-nasî û *-logy*). Anku, 'piştrastkirin' û dijderketina li navero-ka niqaşên li ser termên razber yên wekî bawerî, ferîşte, ruhaniyet (*spiritualism*), peyama (*wehîy-revelation*) û hwd. bêhtir karê zanînê (-nasîyê) ye. Têkiliya têgeha zanistê ya bi peyvên wekî rasteqînî (*reality*), zagonbarî (*validness*), agahî, objektîfî, sîstematîkbûn, pêbawerbûn û hwd. re yeke xurt e. Lê zanîn anku -nasî, di gel ku wateya *-logy* pê re ye ku ew jî ji navdêra *logos'a* Yewnanî hatiye dariştin, qertafa herî guncav e ji bo ilmeke (îrfaneke) raveker (*descriptive*) ya wekî ferîštenasîyê. Lewra ji xeynî hîssîyata ji dil û wijdan bo bawerîkirinê, ya ku mefhûmên razber yên wekî bawerî, ferîşte, ruhaniyet (*spiritualism*), peyama (*wehîy-revelation*) û hwd. di bêjînga eqlî re bi mirovan dide derbaskirin *logos'a angel-o-logy* (ferîşte-nasî)'yê ye, û her wiha dîsa ya ku mirovan naçar dihêle ji bo ku li ser navero-ka termên navborî, di çarçoveyêke mentîqî (*logical*) da niqaş û lêpîrsîn bihête kirin qertafa *-logy* e.

Ferîştenasî ji xwe re dike armanc ku li ser ferîşte û hebûna wan, hêmayên ku bi wan ve hatine girêdan û li ser rolên wan yên di curbicur dîn û kevneşopên ruhanî lêkolînan bike. Li gorî armanc û pêwenda lêkolînekê, ferîştenasî dibe xwedî fonksiyonên curbicur: yek ji wan vekolîn û têgihîştina bi xwezaya ferîşteyan e ku pê re mirov fêrî taybetmendî û rolên wan dibe, ya duyem şîrovekirina deqên dînî yên wekî Qûran, Incîl, Tewrat û pirtûkên din ên pîroz e ku tê da di derbarê ferîşteyan da gellek referans hene. Fonksiyona sêyem rehberiya ruhanî ye ku mirov di nav rituelên xwe yên ruhanî da ji ferîşteyan daxwaza rênîşandêrîyê, parastinê û piştgirî û alîkarîyê dikin. Bo nimûne, bi zanîn û têgihîştina taybetmendî, rêz, erk û şiyana her ferîşteyekê mirov daxwazên cuda ji wan dikin di rituelên xwe yên ruhanî da. Oliver û Lewis (2018, r. 197) amaje bi vê yekê dikin ku ferîşte hindî ku ji destên wan were dê alîkarîya mirovan bikin, lê belê ew nikarin li hemberî îradeya azad a mirovan tevbigerin, û herwiha didin zanîn ku beriya ku mirov dewaya alîkarîyê ji ferîşteyan bikin, divê hewl bidin tiştên ku divê bê kirin pêşî bikin ji bo ku parastî bin di demên zehmetîyan da. Wekî mînakeke daxwazkirina alîkarîyê ji ferîşteyên êzîdîyan, di dua û qewlê Şêx Şemseddîn (Şêşims) da êzîdî daxwaza rehmê, daxwaza alîkarîyê ji bo pîr û kalan û rêwîyan, û daxwaza serkeftîbûnê bi gihiştina astên berz hwd. dikin.

Ya Şêşims, tuyî emînî
 Behrê giran dimeyînî
 Bo min meseb û dînî
 Sed xozîya min bi wê rûhê be
 Tu bideyê, jê ne sîfînî
 Zor dereceya bigehînî

...

Ya Şêşims tuli bangiyê û tu li gaziye
 Ligel extiyara, ligel rêwîya

Erkan sekîniye li ser milê 'Edewiya. (Kreyenbroek û Reşow, 2011, r. 356-367)

Bi giştî, ferîştenasî jî hem pêvajoya zanîn û fêhmkirina ferîşteyan e, û hem jî hilberandin û ji nû ve hilberandina (*reproduction*) agahiyên derbarê ferîşteyan e. Ferîştenas jî birêvebira/ê vê pêvajoyê ye. Li gorî Trussoni (2010, r.63) ferîştenasî ku yek ji beşên sereke yên xwedanasîyê ye, ji aliyê kesên ferîştenas ve tê birêvebirin ku şarezayîya wan ew e ku lêkolînen teorîk dikin hem di derbarê sîstemên ferîşteyî û hem jî di derbarê rola wan ya pêşbînîkirî (*prophetic*) da. Ferîştenasî nêrînên îlahî yên di derbarê ferîşteyan dide zanîn, pirsên di derbarê çawanîya afirandin û hatina wan da dibersivîne, sedema hebûna wan dipirse. Di beşekî mezin ê dîn û bawerîyan da, tê zanîn ku afirîner ferîşteya dişîne 'li jêr' ji bo ku mudaxeleyê bike di jiyana mirovan da, ferîştenasî jî têkiliyên ferîşteyan yên bi afirîner û mirovan re rave dike. Ferîştenasî alîkarîya me dike ku em bi şeweyekî *retrospektîf* li pêvajoya hebûna ferîşteyan binêrîn ya ku ji qonaxa afirandinê despê kiriye û gihiştîye heta îro, û her

wiha me ji dînamîzma ferîşteyan haydar dike, an ku guhertinên ku bi serê wan da hatine/tên ravedike ji serdema afirandinê heta tunebûnê an jî heta vegera berewafirînerî. Bi xêra ferîštenasîya ku binbeşeke xwedanasîyê ye, em dikarin bi awayekî kûrtir û sistematîktir —hemû tê da nebin jî— ferîşteyên dînen curbicur binasin digel serdem, hejmar, nav, erk, şîyan, potansiyel, kapasîte, zanîn, şîkl û şemal, pîrozewerî, girîngî û rêzbendîya wan. David Keck ji teologê skolastîk Peter Lombardê ku di sed-sala 13an de jiyaye neqil dike û dide zanîn ku Lombard di pirtûka xwe ya bi navê *Li Ser Afirandinê (On Creation)* da çarçoveya ferîštenasîyê bi xalên jêrîn diyar dike:

“Afirandina ferîşteyan
Kronolojîya dirist a afirandina ferîşteyan
Cihê afirandina ferîşteyan
Taybetmendiyên ferîşteyan di afirandinê da (pîrsên metafîzîka ferîşteyî jî tê da)
Da-ketin û piştrastkirina ferîşteyan
Lokasyon û hêzên ferîşteyên da-ketî
Wesfên (zanyarî, exlaqî, û fîzîkî yê) ferîşte û dêvan
Hebûna bedenî ya ferîşte û dêvan
Xizmetên ferîşteyan ji bo mirovan
Ferîşteyên parastinê (Keck, 1998, r.101)

Li gorî Keck (1998, r. 101) Lombard di pirtûka xwe da girîngîyê dide ferîşteyan ji ber ku ew di despêka demê (beginning of time) da hatine afirandin û ew nêzîktirîn bûnwer in ji afirînerî re.

Ferîštenasî bi awayekî metaforîk û alegorîk li ferîşteyan dinêre û temsîliyeta wan yan bi mefhûmên razber an jî di kesayetên dîrokî û girîng analîz dike. Ferîštenasî di heman demê da xebatên li ser ferîşteyên da-ketî (fallen angels) û dêvan (demons) jî dihewîne, ew ferîşteyên ku wisa tîn bawer kirin ku serîhildane pêşberî Xwedê û ji bihûştê hatine qewirandin. Di tefsîrên deqên pîroz yê hin dînan da, ferîşteyên da-ketî (fallen angels) wekî bûnwerên xirab tîn dîtin yê ku ziyane digihînin bi mirovan û hewl didin rêya heqîqetê bi wan bidin windakirin ku yek ji wan jî di dînen Îbrahîmî da Ezazîl e ku ew jî di îslamê da wekî Iblîs jî tê zanîn

“...Ezazîl di cihûtiya kevn da bi qasî Şeytanê xristîyanîyê girîng bû. Ezazîl rikeberîya bi hêz ya sersîrûştî li hemberî Xwedê temsîl dikir. Ezazîl di Kitêba Apokrif (gumanbar) ya Idrîs da wekî ferîşteyê da-ketî tê nîşandan yê ku li du arezûya şehvetê ya ji bo jinên fanî çûye. ... Di ilma îslamî da jî, Ezazîl herwiha wekî ferîşteyê da-ketî, yê ku bi şehvet jinên fanî arezû kiriye tê bahskirin. Ji bilî Ezazîl, jê re Iblîs jî tê gotin, û piştî Iblîs dibe ferîşteyê xirab (dêv) yê sereke di îslamê da.” (Mack û Mack, 1998, r. 144-145)

Beramberî teolojîkbûna ferîštenasîya dînen Îbrahîmî, di dînen Kurdî yê wekî yarsanî û êzîdîtî da ferîštenasî di heman demê da yeke felsefîk e jî. Anku di dînen Îbrahîmî da, mirov ferîşteyan di bin sîvana xwedanasîyê da wekî parçeye-

ke xwedanasîyê analîz dike, lê di yarsanî û êzîdîtiyê da rehendekerê filozofîk ya ferîştenasîyê heye ku bi me dide zanîn ferîşteyên yarsanî û êzîdîti di têgihîştîneke felsefîk ya mirovan da jî tê afirandin û geşedan. Ferîştenasî di dînên Îbrahîmî da anku di cihûtî û misilmanîyê da wekî posteke teolojîk cihekî girîng digire, lê belê teolojîya xristîyanîyê di nav xwe da ew bêhtir sistematîze kirîye, bo nimûne David Keck (1998) behsa Ferîştenasîya Serdema Navîn, Ferîştenasîya Skolastîk, Ferîştenasîya Formel, Ferîştenasîya Fransîskan (Ezîz Fransîsko), Ferîştenasîya Thomîstîk (Ezîz Thomas) û behsa çendîn binbeşên din yê ferîştenasîyê dike di xristîyanîyê da.

Ferîştenasî herwiha di nav xebatên dînî yê berawirdî da jî tê bikaranîn ji bo ku di dînên cuda da raman û bawerîyên hevta û cuda yê li ser ferîşteyan bête berawirdkirin ji bo ku lêkolîner di qada xebatên li ser xwezaya ruhanîyetê bibe xwedî rûwangeheke berfirehtir. Çavkanîyên ferîştenasîyê piranî pirtûkên îlahî ne di gel pirtûkên pîroz, vegêranên mîtolojîk, peykerên dînî-hunerî, wêne, *îkona* û objeyên li şûnewarên pîroz û perestgehan û hwd. Di gel rola wan a di kevneşopa dînî û ruhanî, ferîşte di heman demê da hêmaneke baw e di huner, wêje û çanda populêr da. Ew bi gelemperî bi bask û hêmayeke pîroz wekî bûnnewerên baş û rind tî teswîrkirin.

3. KURDÊN YARSAN

Bawermendên yarsanîyê ne tenê Kurd in. Di deverên din yê nêzîkî Kurdistanê jî yarsanên ji neteweyên din hene “...li Azerbaycan û derên din ên Îranê jî çend civatên yarsan hene ku ne Kurd in.” (Vali, 2018, r. 14). Dema mirov bêje “Yarsanên Kurd”, bi zelalî tê zanîn ku ji bilî Kurdan jî neteweyên din hene û bawerî bi yarsanîyê tînin. Lê belê, ji ber ku mebesta vê xebatê yarsanên Kurdistanê ye, ew civaka ku dê li ser bê rawestan wekî Kurdên yarsan dê bête binavkirin. Ji bo dînê; yarsanî, û ji bo diwakewtên (peyrevên) vî dînî jî yarsan tê gotin û ji du peyvên (yar û san) pêk tê ku xwedî çend wateyên cuda ne: ‘Yar’ wekî dost, heval û xoşewîst û ‘San’ jî wekî siltan, xan û hwd. tê zanîn.

“...ew tercîh dikin ku navê Yarsan an jî forma kurtir “San”, an jî “Tayfeyî San” wekî mirovên “San” bikarbînin. “Yar” peyveke Kurdî û Farsî ye, wateya wê heval, hevrê, partner, xulam, dost, nas, alîkar û hezkirî ye. diwakewtên (bawermendên) vî dînî, peyva “Yar” bikartînin ji bo ku nişan bidin Xwedê hem hezkirî û hem jî alîkar e. Ji Hevrêyên Xwedê re jî “Yar” tê gotin, ji ber vê, bawermend bi vî navî wekî hevrêyên Xwedê bang li hev dikin. Di pêkhatina her du peyvên di “Tayfeyî San” de, diyar e “San” navdêrek e, li devera Hewramanê da, ew wekî forma kurt li şûna “Sultan” tê bikaranîn...” (Hamzeh’ee, 1990, r. 28)

Ji bilî yarsanî ji bo vî dînî û diwakewtên wê, ji ber sedemên cuda, çend navlêkirinên cuda hene. “Li rojavayê (*occident*) têgeha herî navdar û herî zêde tê bikaranîn Ehlî Heqq e ku wateya wê “Mirovên Rastîyê ye” (Vali, 2018, r. 14). Li Başûrê Kurdistanê,

ji wan re Kakeyî tê gotin. Ji xeynî Kakeyî, Yarsan û Ehl-î Heqq, an bi mebestên xirab an jî ji nezanîyê ji wan re qulat, Elî Îllahî an jî Nûseyrî jî hatiye gotin:

“Li gorî Minorsky têgeha ewil, yanî qulat ku hemû şîfîyên tundrev dihevîne, têgeheke pîr fireh û ne tam zelal e. Di têgeha duyemîn Elî Îllahî (yên ku Alî wek Xweda dibînin) de jî heman pîrsgirêk heye, Minorsky diyar dike ku ev têgeh di sistema dînî de ku mijara me ye, detayek e. Ya dawî Noseirî aîdê dînekî Sûrîyeyî ku dişibe doktrîna Ehl-î Heqq (îbadeta ji bo Elî, kom hwd.)” (Vali, 2018, r. 15).

Yarsanî li gorî hinekan li Lorîstanê bi Şah Xoşîn destpê dike, û bi nêrînên hinekên din jî bi Behlûlê Madî (an jî Balûlê Dana) cara ewil xwe dide der. Şah Xoşînê ku bi kelimên pîroz li tenbûrê daye, him tenbûr kiriye sîmboleke pîroz ya yarsanan û hem jî bi rêya *immaculate conception* (jidayikbûna bêyî hazirbûna bavî) jî taybetmendîya xwe ya mûcîzewî û pîrozewer di nav hezkiriyên xwe daye zanîn. Li gorî texmîna Vali (2018, r. 48) Şah Xoşîn di sedsala yanzdehem da dibe ku jiyabe. Nêzîkî 300- 400 sal piştî Şah Xoşîn, Sultan Sahakê kurê Dayrak û Derwêş Îsa ji dayik dibe, ew jî lewaneye biçê sedsalên 14-15em ew serdema ku –li gorî lêkolînerên wekî Minorsky û Ewropayîyên din— Ehl-î Heq derketiye holê. Lê di aliyê din da, hin lêkolîner hene ku li gorî wan nabe ku yarsanî ewende dereng (sedsala 14-15) derketibe holê. “Bawa Serhengî Dewdanî helbestvanek û pêşengekî dînê yarsanî bu ku di navbeyna sedsala 9em û 10em da jiyaye...” (Arık, 2015, r. 82). Lê yarsanî bi Sultan Sehak dîrokmend dibe.

Yek ji pîrozîrîn pirtûkên Kurdên yarsan Serencam e ku ji kelaman pêk tê û bi şêwazeke helbestane hatiye nivîsandin di ayinan da tîn xwendin û gotin bi jenîna tenbûrê ve. Vali (2018, r. 65) dibêje ji ber ku Şah Xoşîn yekem kes e tenbûr daye destê xwe û bi tenbûrê tevî ayînan bûye, tenbûr pîroz e û dengê tenbûrê wekî *Nîda el Heqq* anku Dengê Xweda tê binavkirin. Pirtûkên pîroz yên yarsaniyê ji kelaman pêk tîn ku ew jî gotinên kesên pîroz in ku wesfên xwedayî pê re hene.

“Ew şîrên ku ji aliyê yarsanan pîroz tîn qebûlkinin, vegêranên rûspîyên/kesên pîroz ên yarsanan in. Ew şîrên ku wekî ‘kelam’ hatine binavkirin piranî bi zaraveya Goranî ya Zimanê Kurdî hatine bilêvkinin. ...Ji tevahîya “kelamên pîroz” ên her serdemekê re “Defter” tê gotin. Defter ew pirtuk e ku tî de gotinên pîroz hatine tomarkirin.” (Vali, 2018, r. 685-689)

Di nav çavkanîyên wan da, ji bilî *Serencamê*, çendîn serçaveyên din yên wekî *Defterî Newroz*, *Defterî Şêx Emîr*, *Diwane Gewre* jî hene. Di yarsaniyê da hedîs û rojî û nimêjên wekî yên misilmanan nîne. Di yarsaniyê da dinyayeke din, roja qiyamet û roja mehşerê, beheşt û dogeh nîn in. Abdulfettah (2017, r. 23) dogehê wekî dîrketina ji Xwedê û bihûstê jî wekî nêzîkbûna li Xwedê dide zanîn. Di vî dînî da mirin tune ye bêhtir koçkirin heye. Di gellek dînên din da yên wekî Budîzm, Hindûîzm, Caynîzm û hwd. reînkarnasyon di baweriya yarsanan da jî heye û jê re laşguhertin an jî dînnadin tî gotin gotin.

“...dema mirov dimire, bi tenê laşê wî dimire û dibe ax, lê giyan ji laşê wî derdikeve û dikeve laşekî dîtir, wekî nû ji dayik bûbe. Asta wî mirovî nû jidayikbûyî û pileya qencbûn xirapbûna wî ligor asta kesayetîya wî giyanê ku derbasî laşê wî bûye, berçav dibe....Di her giyanek qonaxa 50.000 salan li ber wî vekirî ye. Di vê qonaxê de, derfeta 1001 laşguherînan li pêşîya wî heye, ta ku bigihije bihûştta xwe ya xwedayî.” (Ebdulfettah, 2017, r. 6)

Îro, piraniya Kurdên yarsan li Rojhelatê Kurdistanê, di serî da li Kirmanşah, (Kirmanşanê) Loristan, Îlam, Hemedan, Hewramanê dijîn, li Başûrê Kurdistanê da jî li Xaneqîn û Kerkûkê dijîn. Li gorî Selahattin Ali Arik (2015, r. 84) navenda wan bi xwe jî Gehware ye. Girîngtirîn û pîroztirîn ziyaretgah ya Sultan Sehakî ye ku li gundê Şêxana ser bi Hewramanê ye û tiştta balkêş ew e ku pirraniya niştecihên wê deverê dîne xwe guhertine û bûne misilmanên sînnî.

4. DI YARSANÎYÊ DA FERÎŞTENASÎ

Di nav yarsanan da pêxemberî tune ye, li şûna pêxemberan, ferîşte (milyaket) hene. Li gorî Vali (2018, r. 55) ferîštenasîya xurt a yarsanîyê nebûna pêxemberî û îmametê telafî dike. Anku, ferîşteyên cûrbicûr yên yarsanîyê bi nîv-mirovbûna xwe, ji xwe hem nêzîkî mirovan e û hem jî nêzîkî Xweda ye ji ber vê yekê pêwîstîya yarsanî bi nêwencîyekî (qasidekî) wekî pêxemberên di olên din da tune ye.

Her çend derbarê komekan da heta raddeyekê nêrîneke hevpar hebe jî, li ser ferîşteyên ji komeka sereke ku wekî *Heften* tê zanîn nêrînên ciwayaz hene. Hamzeh'ee (1990, r. 99) di nav komeka *Heften* da, cih dide Xawendegar, Elî, Xoşîn, Sehak, Qermizî, Muhammed Beg û Ateş Beg, lê beramberî vê nêrîna Hamzeh'ee, Vali (2018, r. 55-59) û Sefîzade (2021, r. 213) di komeka *Heften* da li ser vê listeyê xwedî nêrînêke din in: Pîr Binyamîn, Dawid Dowdanî, Pîr Musî, Mistefa Dawidan, Xatûn Deyrak, Baba Yadgar, Şah Îbrahim. Hamzeeh'ee (1990, r. 98) gûherbarî û ciyawazbûna navên *Heften* di çavkanîyên cûrbicûr da asayî dibîne û vê yekê jî bi 'Gewherê' pîroz ve girêdide ku xwe di bûnwerên din da aşkere (*manifest*) kiribû û li gorî wî, ferîşte jî *avatarên* hevdu ne û ji ber vê navên wan di şûna hevdu da tên bikaranîn. Di kelimên benda nozdehem a dewreya Heftewan a *Serencamê* da jî di derbarê afirandina wan ferîşteyan da Padîşah kerem dike:

“Binyam bişmare, Binyam bişmare
 Perê heft pûre gewa bişmare
 Îne şerti sirr ezel iqrare
 Aw beyabesta kerdimî iqrare
 Hetewan ji nû royim kerd îşare
 Şahidê biker bider exbare

Mêrdan bişnewan nevan înkare
 Heft pûrem destgîr aman pey yare
 Gişt qebûl keran ey hefte ware
 Destgîr perê giştê mêrdî qetare
 Her ne roy qedîm ta we roy aro
 Hiçkes pay xeter ney ra newyaro
 Heftad û dû pîr er nûr pêş waro
 Henqami xelet pey wêş nezao
 Ji heftewane ciyayî nekaro
 Her çe new дума ta we sararo
 Gişt sucde we şert Heftewan bar
 Her ne roy ezel ta we Pîrdîwer
 Heftewan destgîr ta we roy mehşer
 Pîr Mûsa, Dawûd, Mustefa û remzbar,
 Yarî zerdebam melek roçiyar
 Şahidî biyan perê cemi yar
 Gird destgîren, Heftewan pey şert” (Borekeyî, 2021, r. 234-235)

Gewherê pîroz (Gewherê Îlahî) yek ji binaxeyên doktrîna yarsanîyê ye, anku nûr û ferr’a Xweda bi cih dibe di wan bûneweran da ku wî afirandine, û piştî ku ew nûr û gewher dersbasî xweda-mirovên wekî Sultan Sehak dibe, ew dibin zatên îlahî, û di vir da wesfeke xwedayî li kesayetîya wan a dîrokî zêde dibe. Her wiha, ji ber koça ruhê îlahî ferîştemirov jî nemir in û giyanê wan her seferê dikin hetta cihê ‘dawî’ ku ew jî Xweda bi xwe ye, anku ji ber ku Xweda ezel û ebed e, ew ruhê zatê îlahî derbasî *avatareke* din ê Xwedê dibe, ew jî dînamîkbûna wî ruhê pîrôz dide nîşan. Bi rêya dunadunê, anku derbasbûna ruhê îlahî di bedena ferîştemirovan da, rengvedana hebûna Xwedê û berdewamiya dînamîzm û geştê bêrawestan ya ber bi kamîlbûnê ve tê fêhmkirin, anku ruhê îlahî qet ranaweste, di bedena mirovan da xwe her nû dike û mirov dibin xweda-mirov an jî xwedê dibe mirov-xweda wekî ji aliyê Kîyanî li jêr hatiye destnîşankirin:

“...belkû xudî mirov e, û legel mirov, le geşe da ye, lem têgeyîştine da, xuda xaliqê nîye ke dinyayî xulqanduwe û îtir karî tewaw bûwe û danîştûwe weku hûkmêk berrêwe bi-bat, belku xuda bûnêyî le geşe da ye ke rûyî le kamîlbûn e. Xuda îmkanêk e le mirov da, potansiyelêk e le potansiyelekanî mirov û le rastî da, diwa menzîlî mirovbûn e.” (Kîyanî, 2019, r. 48-55)

Ji ber vê yekê, bi rengêkî jî eger iddiya hebûna wesfê pêxemberî bi kesayetên girîng û pîroz bihête kirin jî, ew kirdarê (*subjectê*) ku di encamê da tê li pêş, entîteyêke du-rehendî (*two-dimensional*) ye: mirov-xweda û ferîşte-mirov. Wekî di nêrîna Kîyanî da jî diyar e, çi nîv-ferîşte be, çi jî nîv-xweda be, di wan entîteyan da, tewer (*axim*) dîsan mirov e, yê ku gewhera îlahî jê re derbasdibe. Ji ber vê ye Sultan Sehak di benda

pêncem ya dewreya Heftewaneyê di Serencamê da bi wesfê xwe yê xwedayî-afirînerî kerem dike ku wî bi nepenîya (sirra) ezêlî heft nûr-ferr afirandîye bi navê heftewane, û yaren (ferîşte-mirov) jî sicde jê re birine û îman pê re anîne.

“Awrû we perde, awrû we perde
 Dawûd pîr biçir awrû we perde
 Beyo Bîweno wîr kero wirde
 Ce sirri qudret çe ringêm kerde
 Şerti ezêlîm wey ga awerde
 Yaran wêl newan we serew herde
 Sazinan heft nûr camey bê gerde
 Ezel meêrdan ser pêşan siperde” (Borekeyî, 2021, r. 225)

Sirra ezêlî ku Sultan behs dike, wekî pêştir jî hatibû gotin, bingeha doktrîna yarsanîyê ye, li gor Vali (2018, r.18) jî ew sirr nabe bê gotin û aşkere kirin. Ew sir wisa diyare li cihêkê ne hatiye nivîsandin jî. Ji ber vê ye hetta îro nihênîbûna xwe diparêze. Wekî di meseleya pêxemberê xristîyanan, li gorî bawermendên çend rewten Hz Îsa, wî sirrek aşkera dike bi ezîzên xwe re, lê ji wan xwestiye ku ew sirr neyê nivîsandin. Sultan, ruh dide wan kesan, ew kes, sî (sa, sîlûet) û tecelliya wê ruhê heqîqetê ne, heqîqet jî parçeyê Heqq (Yar)ê ye. Hemû jê tîn û jê re diçin, çerxeke ebedî ye. Wekî yarsan di kalamên xwe da jî pir dibêjin “ewwel axîr Yar e”. Şûna ferîşteyan, ji wan re remizbar (bir sirran ve tije) û sir-agah anku sirzan jî tê gotin jî tê gotin.

Wekî di beşa Kurdên yarsan da hatibû behskirin, di kesayetiyên girîng da yên ku wesfên xwedayî ferîşteyî pê re hatine girêdan, mijara laşguhertin/dûnadûnê yeke kûrtir e, ji ber vê nabe mirov wekî mirinê bi nav bike. Hetta îro di nav Kurdên sûnnî jî, dema yek jiyana xwe ji dest dide, ji bo wan “koça dawî kir” tê gotin, dibe ku têkîlîyêke sosyolojîk ya vê gotinê bi dûnadûnê (koça ruhî, koça *spirituel*) re hebe. Dûnadûn koçkirina ruhê/zatê îlahî ye ji mirovekî bo yekî din e ku jê re *metamphoto-sis* tê gotin. Ew mirov ne ji yên rêzê ne, lê kesên dîrokî ne û taybetmendiyên ferîşteyî û xwedayî bi wan re peydabûye, ruhê wan dînamîk û li geşe da ye, bo nimûne yek ji Heftewaneyan Seyîd Şabeddîn behsa derbasbûna ruhê xwe ji Mûrî bo Fexfûr dike, ku piştî li Medîneyê dibe Zubeyd.

“Yurtîmen mûrî, yurtîmen murî
 Ne yaney, ezel yurtîmen murî
 Ne qalib mecyâ Muhemmed nurî
 Pêş roşin biya pey asoy dûrî
 Ça wext ez pey ad rehmerim cûrî
 Bim we ferzendeş qabim bilûrî
 Gewre firzendan namêm fexfûrî
 Nuxt we nux amam pey we û şûne
 Ta ne medîne niyaman efsûne

Zûbeyd biyanan ne cem altûne
 Suwari daw bîm ‘elîm Ceyhûne
 Ega ney perde şertman sitûne” (Borekeyî, 2021 :253)

Yarsanî dîneke *monoteîst* (yekxwedayî) tê zanîn, her çend bi vê dorbidorbûna (*cycle*) ruhê îlahî, gewherê îlahî hinde laş guherandibe jî; di serdemên cuda da ji zatekî derbasî yekî din bûbe jî, mirov nikare bêje ji yek xwedayî zêdetir xweda hebûne, lewra ew zatê xweda ku cihê xwe diguherîne sabit e, û tenê ew cihê ku tecellî dike tê guherandin.

5. KURDÊN ÊZÎDÎ

Navê vî dînî ji xeynî êzîdîtîyê, bi bilêvkirinên cuda wekî, Êzdîtî, êzîdîtî, Êzdayetî, Êzdîyetî jî tê zanîn di gel peyva Yezdanîti (Izady, 1992). Di serdema teşegirtina vî dînî da (sedsala 11) çend rewî û komên cuda hebûn ku di bin sîwana vî dînî da bûn hemû wekî êzîdî dihatin zanîn, lê di sedsala 13em da bi tenê ji wan kesan re yên ku berê Adewî bûn, êzîdî hate gotin.

“Êzîdî civakeke biçûk a Kurdan. ...Şêx Adî di sala 1160 an jî 1662an da wefat kir. Peyrevên wî yekbûna xwe domand ji ber dilsoziya wan bo Şêx Adî. Paşê ew rewş wekî rewta (terîqeta) Adewîyê hat binavkirin. ...Ji vir pê ve, tiştek nayê zanîn derbarê kesên ku dibin pêşengên rewta Adewî. Em nizanin ka peyva Êzîdî ya ku di demên bêre da ji bo komelgelekî di hate bikaranîn, çawa bûye bi tenê navê ev rewta taybet” (Kreyenbroek û Reşow 2011, r. 23-25)

Mirov bê şik û guman dikare raveka ‘Kurdên Êzîdî’ bi kar bîne û bi tu awayî jî nabe bêje êzîdîyên Kurd ji ber ku raveka duyem wisa bi mirov dide hizirkirin ku qey ji bilî Kurdan jî endamên vî dînî hene. Suvarî (2019, r. 66-80) -dibêje nabe mirov êzîdîyan bi Kurdan ve girêbide bi tenê ji ber ku heman zimanî diaxivin. Di beramberî vê hizra lawaz mirov dikare bi nêrîneke heman rengî bersiv bide: nabe mirov êzîdî wekî Kurd nebîne bi tenê ji ber ku bawerîya wan ji Kurdên din cuda ye. Bo nimûne, dema mirov li Misrîyên Îro dinêre, ew xwe wekî berdewamîya civateke dîrokî ya serdema firavûnan dibînin ku ne bawerîya wan yek e û ne jî zimanê wan li yek diçin. Lê mirov dizane ku hem zimanê Kurdên êzîdî û ne-êzîdî yek e û hem jî çand û folklorê wan li yek diçin. Lê mixabin di nav beşekî biçûk ê Kurdên êzîdî da jî ew îddîa yeke baw e, û hetta hin ji wan nijada xwe êzîdî, welatê xwe Êzîdxan û zimanê xwe jî —her çend bi Kurdî dipeyivin jî— wekî Êzîdkî bi nav dikin. Nivîskarê Kurd ê ji Herêma Kavkazê Tosinê Reşîd ê ku bi xwe jî êzîdî ye li dijî vê hizra sîyasî, li ser Kurdbûna êzîdîyan wisa dibêje:

“Êzîdî ew kurd in ku bi hezar salan, piştî ew qas zilm û zorê, piştî ew qas kuştin, hêsrkirin, wêrankirina gund û bajarên wan, bi zorê ji wan standin û nemakirina

nîşanên dînî, dînê xwe yê bi bingeha xwe ve Kurdî, zimanê xwe yê Kurdî, toreya xwe ya Kurdî parastine û gihandine sedsala XXIê. Berxwedana êzîdîyan a hezar salan serbilindiya gelê Kurd e! Li vir, gotineke Serokê Herêma Kurdistanê û Partiya Demokrat a Kurdistanê, Rêzdar Mesud Barzanî tê bîra min: ‘Heke Êzdî ne Kurd in, wisa ye li cîhanê miletekî bi navê Kurd tune.’”(Reşîd, 2010, r. 230)

Îro Kurdên êzîdî di serî da li Başûrê Kurdistanê, bi hejmareke nêzîki 600 hezar kesî ji Dûhokê heta rojavayê Musilê li derdora Çiyayê Şingalê dijîn. Li Rojavayê biçûk ê Kurdistanê jî li aliyê Çiyayê Kurmênc û Cezîreyê nêzîkî 15-20 hezar hene, Îro bi tenê li Riha, Mêrdîn û Batmanê dijîn. Li dû Herêma Kurdistanê mezintirîn civata Kurdên êzîdî li herêma Transkavkazê ye, ji ber zexta dînî ya Osmanîyan, cih û warên xwe bi cî hêlabûn, li wir bi cih bûbûn. Gelheya wan ji nêzîkî 70-80 hezar Kurdan pêk tê. Her wiha Li Rojhilatê jî Kurdên êzîdî hene, li gorî zanyarîyên ku Omerkhali (2014, r. 24-25) ji Perta Uphoff neqil dike, hejmara êzîdîyan li Rojhilatê teqriben navbeyna hezarek û çend hezaran da ye, mixabin derbarê wan da zanyarîyên têrker nîne, li Îranê hindî ku ji destê wan hatiye, ji çavan dûr jiyane. Bi koçkirinên ji her çar aliyan di demên cuda da û ji ber heman sedeman li Ewropayê jî gelheyeke mezin pêkhatiye ku li gorî Şengul (2010, r. 25) bi tenê li Almayayê 25.000 kes dijîn.

Pirtûkên pîroz ên êzîdîyan yên sereke Kitêba Cilwe û Mishefa Reş in. Cilwe wekî kitêba wehîyan tê dîtîn, û heqîqet tê da bi destxetan hatîye nivîsandin. Mishefa Reş jî bêtir li ser afirandina kozmos, melek û kesan û rêrismên jiyana Êzdîtîyê ye. Di bawerîya êzîdîyan da bihûşt û dogeh nîne, li şûna mirinê kirasguhertin (*tenasux – reînkarnasyon*) heye. Piştî ku mirov kiras diguherînin eger mirovên baş û pak bin, rihê wan dê bikeve bedena yên din, lê eger yên xirab û nebaş bin rihê wan dê bikeve bedena se û rawirên din. Lê hinek ji wan jî mefhûma bihûşt û dogehê qebûl dikin, ew jî li gorî Guest (2007, r. 62) ji ber danûstandina vî dînî ya bi misilman û xristayanan re ye.

Di civata êzîdîyan da sistemeke çîneyetîyê heye ku ji şêx û pîr û mirîdan pêk tê. Ji bilî çîneyetîya ruhanî, hîyerarşîyeke fonksiyonel jî heye ku endamên her komekê erkên xwe bi awayî ku hatine erkdarkirin bi cih tînin: qelender, koçek, qewwal, feqîr ximetkar. û hwd. Diakirin, Sedeq dayîn û pabendbûn bi qedexeyên dînî û civakî re çend ji erkên endamên vî civata *teokratik* in. Li gor Maisel (2014, r. 151) pênc ferzên heqîqetê hene ku mirov nikare ji êzîdîtîyê biqetîne, û sê şertên civakî-dînî hene ku divê rîayet lê bê kirin: Di êzîdîyan da cejnên herêmî û giştî hene, lê girîngtirîn û şêntirîn cejnên êzîdîyan Çarşema Sor (jinûvêbûn) û Cemaîye ne. Çarşema sor di biharê, Cemaîye jî payîzê tîn pîrozkirin. Di nav êzîdîyan da îro ji aliyê doktrînen ayînî ve cudahî navbeyna klîkên Şengal û Şêxan û Kavkazê rû didin. Li Şêxanê Şêx Adî li Şengalê Şerfedîn kesayetîyên girîng in.

6. DI ÊZÎDÎTÎYÊ DA FERÎŞTENASÎ

Êzîdîtî dînekî monoteîst e. Yek Xweda heye, Xwedayî kaînat afirandiye û ew Xweda li gorî Açıkyıldız (2010, r. 108) di sê avatarên girîng da xwe dide der : Sultan Êzî(d), Melekê Tawis û Şêx Adî.

Melekê Tawis ji ferîşteyên sereke (*archangels*) jî payebilindtir e. Ji ber ku ew xwedî ruhekî ebedî û bêdawî ye wekî Pîrê Her û Her jî tê bi nav kirin. Şêx Adî jî mirovekî ehlê tasavvufê ye û bi hatina wî ya Kurdistanê Êzîdîtî dîrokmend dibe. Sultan Êzî li gor hinekan Yezîd kurê Muavîye ye ku jê re rêzeke mezin tê nîşandan, li cem hinan jî bi tenê ruhek an jî sîlûetek e Xwedê ye. Xweda bi çendîn navên din tê zanîn: Bînaya Çavan, Rebê Alemê, Êzîdê Sor, hwd. Wekî Guest (2007, r. 353) jî nîşan dide, di Mishefa Reş da behsa heft melekan tê kirin û ew jî bi wesfên ferîşteyên dînen din jî li hev diçin. Anku wekî di dersirûştîya ferîşte-mirovbûnê ya li cem yarsanan da, li cem êzîdîyan da jî ew ferîşte, Melekê Tawis (Ezazîl), Şêx Hesên (Derdaîl), Şêx Ebûbekîr (Cebraîl), Şêx Şemseddîn (Îsraîl), Şêx Fexreddîn (Nuraîl), Saceddîn (Azraîl), û Şêx Nasreddîn (Şemnaîl) e. Wekî ku di despêkê de jî hatibû bahskirin, ferîşte nêzîktirîn bûnwer in ji afirînerê re, di qewlê jêr de wisa tê zanîn ku ew ferîşte (Şêxsims û Şêx Fexreddîn) hêj beriya afirandinê ji hebûna Xwedê agahdar bûn û yek ji wan xwedî sirrekê bû.

“Şemsedîne û Fexredîne
Her du pisêt Sitiya Zîne
Her du xelfetê Şêx Êzîdîne
Her du neviyê Şerfedîne

Êk bite xudanê sure
Mal û hukmê te serê pirê
Xasa mîr dinasin serê durê” (Kreyenbroek û Reşow, 2011, r. 388).

Li gorî bawerîya êzîdîyan, Xwedê wan ferîşteyana ji nûra xwe afirandiye, û ew jî di encama *hilûlê* koçî nav bedenên mirovan dibin. Erkê her ferîşteyê li kaînatê da cuda ye, lê ji bicîanîna erkan Melekê Tawis berpirsyar e. Her emrê Xwedê bi destê Melekê Tawis pêk tê. Ew ferîşteyê ferîşteyan e.

“Di bawerîya Êzîdîtîyê da, Melekê Tawis hakim û keyê Esmên, Heyvê, Rojê û vê Dinyayê ye: bi xêra wî Adem sêva sor xwariye û bi wî awayî jiyana li ser rûyê erdê guncav bûye. Ew ji bo ku alikarîya Êzîdîyan bike hatiye vê dinyayê, ji ber vê yekê ji Êzîdîyan re Gelê Melekê Tawis tê gotin.” (Korkmaz, 2015, r. 184)

Bawerîyeke xelet û baw di nav cînarên êzîdîyan heye ku dibêjin ji ber ku Melek Tawis mezintirîn ferîşte bûye ku serî li ber hz. Adem xwar nekirîye û sicde nebiriye wî ji ber ku li gorî vegêranên êzîdîyan, nabe ji bilî Yezdan (Xwedê) jî hêzekî an jî kesekî din re sicde bê kirin. Ji ber vê yekê jî Xwedê ew bi tohmata bi cih neanîna emrê xwe siza

dike û dişîne li ser rûyê erdê û ew jî sond dixwe ku wê xerabîyan bîne li serê însanên ku Xwedê afirandine, û êzîdî jî ji wê demê ve rêzeke bêhempa digirin ji bo ku tuşî zilma Melekê Tawis nebin. Hetta Ji ber hebûna *avatarekî* Xwedê yekî wekî Melekê Tawis, û ji ber rêza ku li Melekê Tawis tê girtin, ji aliyên ciranên xwe yên misilman wekî Şeytanperest tîn binavkirin, qaşo Melek Tawis, ew ferîşte ye ku di dînen Îbrahîmi da nayê hezkirin û navê wî Şeytan e. Êzîdî tu caran vê navê bikarnahênin û jêz heznakin dema ji layê kesên din ve jî bê bikaranîn. Eger di dîrokê da, fermanek ji ber îddîaya perestina bi Yezîdî kurê Mûaviye ji wan hatibe rakirin, çend fermanên din jî, bêşik, ji ber vê bawerîya xelet, ji wan hatine rakirin. Lê belê wekî di Qewlê Şehda Dînî ya li jêr da jî tê fêhmkirin, divê bê zanîn ku Melekê Tawis li gorî Êzîdîyan ferîşteyê sereke ye.

“Şehda dînê min êk Ellah,

...

Siltan Şêxadî, pedşê mine,

...

Siltan Êzî pedşê mine

...

Tawûsî Melek şehde û emanêd mine,

...

Heke xudê kir Êzdîne,

Ser navê Siltan Êzîne,

El-hemdulillah em bi dîn û terîqedêd xwe dirazîne” (Kreyenbroek, 2014, r. 221)

Di ferîştenasîya êzîdîtî da, an Xwedê ‘dadixînin’ asta ferîştemirovan an jî ferîştemirovan bilind dikin ber bi asta Xwedê ve. Şêx Şemseddîn (Îsrafil) ê ku di heman demê da forma mirvobûyî ya rojê ye jî, di dûa û qewlê ku ji bo wî tê xwendin da wekî Siltan (Xwedê) tê xîtabkirin. Şems di Erebîyê da Roj (Tav) e. Şêşims jî bi tîşkên xwe hem germahîyê û hem jî ronahiyê dide ku ew çavkanîya bingehîn e ji bo jiyana debira mirovan.

“Melko tuyî zergûnî

Qutbê zemînî

Ya Şêşims, tuyê dereca Siltêni.

Ji rojhelat heta rojava

Çiqas ‘aşiq heyne, Şêşims hemûya diket xelate

Maş û debir ji ba Şêşims dihate” (Kreyenbroek û Reşow, 2011, r. 361)

Ji bilî ferîşteyên sereke yên jorîn helbet çendîn ferîşteyên din jî hene ku navê wan nayên zanîn lê ew jî hilgîrên wê ronahiyê ne ku Yezdan (Xwedê) bi wan daye û ew jî derbasî yên din kirine “Li gorî Şêx Rûstem, sê hezar û sê navên Xwedê hene, sê hezar û sê dergehên Xwedê hene, sê hezar û sê perdeyên Xwedê hene, sê hezar û sê melek li ber wan dergehên rawestiyane.” (Reşîd, 2010, r. 187)

Di beşa danasîna Kurdên êzîdî da behsa kirasguhertinê hatibû kirin. Belê li gorî bawerîya êzîdîtî beden dimire lê ruh koç dike berew bedeneke din, li gor başî û xirabîyê mirî dikeve bedeneke baş an jî xirab hetta ya rawirekê. Di nav ferîştayên êzîdîyan da jî mesele bi vî rengî ye.

“Koça ruhan xîma dînê Êzîdîyan ava dike. Carûbar, kesayetîyêke ezîz, bi zanebûn an jî nezanebûn bi rihê Êzîdîyêke dîndar tê tijekirin, dema wext hat, ew kes jî vê ruhê derbasî yekî din dike. Di mînaka herî dawî ya koçkirina pîroz ya ruhê ji bo laşêke din bi Şêx Adî pêk hatiye. (Guest, 2007, r. 64)

Ji xwe ferîşte namirin, an ruhê wan ji bedenekê koç dike û dikeve yeke din anku kiras diguherîne, an jî ferîşte tîn qewirandin û dikevin (*fallen angels*) wekî di dînên Îbrahîmî da. Kirasguhertîyên êzîdîyan jî piştî paqijbûnê di dawîya dawî çî mirov bin çî ferîşte-mirov bin digihîjin Xwedayê Mezin. Ji nûra Xwedê tîn û cardin lê vedigerin

“Ez wê kim ro hatiye nîvroye
Ez wê kim ro hatiye nîvroye
Mêra Dîwanê da bestiyê û gotiyê.
Şêxşims ji Nûra Xwedê ye
Semsê êzdiyano, Melkê Mêrano” (Omerxalî, 2021, r. 297)

7. ENCAM

Yarsanî û êzîdîtî du dînên kemîne yê Kurdan in. Her du dîn di navenda bawerîyên xwe da pakî û başî kirine prensîbên sereke. Her du dîn jî mirov-navendî (*humancentric*) ne û hêza îlahî û ferîştayên pîrozewer di hêmaya (*image*) mirovan da tîn pênasekirin (*teswîr*) û şîrovekirin (*tefsîr*). Di yarsanan da, Sultan Sehak her çend wekî kesayetekî dîrokî jî bê behskirin, Sultan xweda ye û heften jî ferîştayên wî ne. Lê di êzîdîyan da Melekê Tawis jî her çend pîroz û bişiyar be, ew ne xweda ye lê ferîştayê sereke ye ku di bin emrê Xwedayî da ye.

Her du dîn jî xwedî sirrekê ne ku ew jî têgehiştina bi heqq û heqîqetê ye. Heqq û heqîqet geh Xwedê û Yar e, geh Siltan Ezî û Sehak e, geh jî Pîr Binyamîn û Şêx Adî ye; ronahî û ferreke bêdawî û sermedî ye, ji bedenekê bo yeke din koç dike, ji ferîştayekî bo yekî din derbas dibe, bê rawestan xwe nû dike. Çawa di serî de her ruhek wekî çîrûskek jê veqetiyabe, di dawîyê da jî lê vedigere û dibe yek.

8. ÇAVKANÎ

Arık, S. A. (2015). *Aryan İnançlar ve Rêya/Raa Heqîyê: Mithra, Zervan, Zerdüşt, Mani, Mazda, Yarsan, Êzdaiyatî ve Kürd Alevîliği*. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.

Abdulfettah, D. (2017). *Yarsan An jî Ehli Heq*. Stembol: Weşanxana Lîs.

Borekeyî, S. S. (2021). *Serencamname Ya da Hazîne Kelamî: Yarsanlarn (Ehli Hak) Eski Metinlerinden Biri*. M. Ronahi (Çev.). Ankara: Weşanên Sîtav.

- Cavendish, R. (1970). *Angelology In R. Cavendish (Ed.), Man, Myth&Magic: An Illustrated Encyclopedia of the Supernatural* (Volç 1, pp. 74-77). New York: Marshal Cavendish Corporation.
- Guest, J. S. (2007). *Yezidilerin Tarihi: Melekeê Tawus ve Mishefa Reş'in İzinde*. İ. Bingöl (Wer.). İstanbul: Avesta.
- Hamzeh'ee, M. R. (1990). *The Yaresan: A sociogical, Historical and Religio-Historical Study of a Kurdish Community*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Jones, J. (1995). *The Encyclopedia of Angels*. New York : Checkmark Books.
- Kreyenbroek, P. G. û Reşo, X. C. (2011). *Tann û Şeyh Adi Kusursuzdur: Yezidi Tarihinden Kutsal Şiirler ve Dinsel Anlatılar*". İ. Bingöl (Wer.). İstanbul: Avesta.
- Kreyenbroek, P. G. (2014). *Ezidilik: Arka Planı, Dini Âdetleri ve Metinsel Geleneği*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Izady, M. R. (2015). *The Kurds: A Concise Handbook*. Oxon: Routledge.
- Keck, D. (1998). *Angels and Angelology In the Middle Ages*. New York: Oxford University Press.
- Kîyanî, G. (2019). *Mirov-xûdayî Le Ayînî Kurdan da*. Gutarname. Hejmar 1. 2019. r. 48-55.
- Korkmaz, E. (2015). *Ezidiler Melek Tavus'un Talihsiz Halkı Kırmızı Ezidin Kuzuları*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Maisel, S. (2014). "Bir Topluluk, İki Kimlik: Suriye'nin Yezidileri ve Azınlık Bir Grubun Uyum İçin Verdiği Mücadele" H. Omarkhali (Amd.). *Kürdistan'da Dini Azınlıklar: Ana Akım Dışında Kalanlar* (143-168). İ. Bingöl (Çev.). İstanbul: Avesta.
- Mack, C. K. and Mack D. (1998). *A Field Guide to Demons, Fairies, Fallen Angels, and Other Subversive Spirits*, New York: Owl Books Henry Holt and Company, LLC.
- Oliver, E. and Lewis, J. R. (2008). *Angels A to Z*, 2nd Ed. Canton: Visible Ink Press
- Omerkhalî, K. (2014). *Kürdistan'da Dini Azınlıklar: Ana Akımın Dışında Kalanlar*. İ. Bingöl (Wer.). İstanbul: Avesta.
- Omerxalî, X. (2021). *Kevneşopa Êzdiyatîyê ya Tekstuel a Dînî: Ji Ya Devkî bo Ya Nivîskî. Kategorî, Veguhezîtin, Binivîskirin û Bikanonkirina Tekstên Êzdiyatîyê Yên Dînî*. F. Adsay (Wer.). Stenbol: Avesta.
- Suvari, Ç. C. (2019). *Ezidiler :Etnodinsel Bir İnanç Olarak Ezidilik*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Şengul, B. A. (2010). *Ezidiler: Bir Toplumun Kültürün ve Dinin Tarihi*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Trussoni, D. (2010). *Angelology*. New York: PenguinGroup (USA) Inc.
- Vali, S. (2018). *Kurdên Yarsan*. S. O. Reşitoğlu (Wer.). Stembol: Weşanên Avesta.
- Vali, S. (2018). "Anadolu Alevileri ve Guran Yarsanları Arasında Edebi- Kavramsal Bir Köprü Olarak Türkçe Kelamlar: Kuşçuoğlu Kelamlarında Dûnadûn/Don Değiştirme Kavramı". Dil Bilimleri, Klasik Sorunlar- Güncel Tartışmalar. M. N. Doru ve Ö. Bozkurt (Ed.). Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

Extended Abstract:

Yarsanism and Yazidism are two syncretic religions with roots in the Kurdish regions of Iran and Iraq. Both religions incorporate elements of Sufi Islam and local Kurdish traditions.

Angelology plays a prominent role in the cosmology and mythology of both Yaresanism and Yazidism, although neither of the religions has the concept of messenger-prophet, the angels' role as intermediaries between the divine power and humans is quite functional. Although both religions strongly believe in the concept of hybrid angel-human supernatural beings that have traits of both angels and human, this conception of angel-human hybridity is –by some– considered rather metaphorical or symbolic than literal.

It is important to note that beliefs about angels, including the possibility of an angel-human hybrid, vary widely across different religious traditions and are often subject to interpretation and debate. However, both religions emphasize the importance of spiritual purity, compassion, and devotion to the divine. Yazidi and Yaresan teaching encourage individuals to cultivate virtues such as humility, generosity, and kindness, which are believed to bring them closer to the divine and help them attain spiritual growth and enlightenment.

In Yaresanism, angels are divided into several categories, each with their own name and functions; they are responsible for maintaining the natural order of the universe and are an essential part of Yaresani cosmology. Angels hold great importance in Yazidism and are considered a vital aspect of the religions. What is central to Yazidism is Melek Taus, also known as the Peacock Angel. According to Yazidi beliefs, Melek Taus was once a fallen angel who repented and was then redeemed by God.

Shedding light on the angelology of both traditions can contribute immensely to the field by providing insights into the beliefs and practices of these religious groups and promoting empathy and respect for diversity and facilitating dialogue and mutual understanding. Angelology of Yaresanism and Yazidism can deepen our spiritual knowledge; this knowledge can be applied to personal spiritual practice, or can inform academic or theological studies. Studies of angelology can provide the aforementioned traditions' historical and anthropological context. A study on Yaresan and Yazidi angelology might as well facilitate interfaith dialogue and understanding by highlighting similarities and differences between them and other religious traditions that also hold deep-rooted beliefs about angels. The purpose of the study is to analyse the angelic cult in Yaresanism and Yazidism, the two under-represented groups of the multi-religious Kurdish Nation; and to suggest a way of searching for eternal power and reality. Angels are an inseparable part of both religions as they are either considered an integral and complementary part of the image of God or the carrier of the divine spirit that connects people with God.